

a kéziratok oldalszámái a két margón kerültek elhelyezésre, így a legtöbb kritikai kiadással ellentétben ez a mű gyakorlatilag folyamatosan olvasható. Az említett szerkesztői jegyzetek tartalmaznak kulturális és nyelvtani, illetve a korábbi kiadásokra vonatkozó megjegyzéseket is.

A kötet három mutatóval zárul: a személy- és helynevek indexével, az idézett művek és szöveghelyeik jegyzékével, végül a bevezetőben és a szerkesztői jegyzetekben említett kéziratok város és gyűjtemény szerint csoportosított jegyzékével.

Összességében gondos szövegkiadói munka eredményét nyújtja a kiadvány, amely magyar szempontból is fontos, hiszen egyaránt hívja fel a Cola di Rienzo ellentmondásos figuráját kutatók és a dantei *Monarchia* korai kiadása iránt érdeklődők figyelmét az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött egyik kincsünkre. A szövegkiadó, d'Alessandro, a vatikáni paleográfiai iskola professzora, szakterülete a kodikológia. A kiadvány előszavát pedig Gianfranco Ravasi bíboros, a Pápai Kulturális Tanács elnöke írta, aki szövegében méltatja a kommentátor bibliai és filológiai alapú érveléseit.

SZOVÁK MÁRTON

„Jól esik köztetek lenni...” Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében, Szerk. Kiss Gábor, Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2015. 223 + 1 p.

A kötet annak a tudományos konferenciának a szerkesztett előadásait tartalmazza, amelyek Deák Ferenc születésének 210. évfordulóján, 2013. október 16-án hangzottak el a régi zalai vármegyeház, a mai Zalaegerszegi Törvényszék dísztermében. Kiss Gábor a kötet szerkesztője és egyben egyik tanulmányának szerzője is, bevezetőjében azonnal tisztázta: nem azzal a Deák Ferencel találkozunk a kötetben, akinek közismertek a nőkkel és a házassággal kapcsolatos szarkasztikus megjegyzései, anekdotái. *Deák Ferenc és a hölgyek – az anekdoták tükrében* című tanulmányában Kiss Gábor arra a következtetésre jutott, hogy a „haza bölcse” részéről ez védekezés, mintegy öngazolás volt.

Szeretetigénye családjának fiatalabb nőtagjaival, fiatalabb hölgyismerőseivel való atyai, nevelői magatartásában nyilvánult meg.

A kötet további tanulmányaiból megismerjük azokat a nőket, akik a zalai vármegyeházból induló országos politikus életében fontos szerepet tölthettek be. A nagyanyát, a születésével árva kisfiút gondozó keresztanyai rokonságot, az áldozatos szeretettel őt körülvevő, felnevelő nővért, a politikai pályafutásában is támogató sógorral, a még kezdő politikust keresztapának választó családot és a keresztlányt, a szűkebb pátriabeli arisztokrata, de mindig anyagi gondokkal küzdő család támogatását többszörösen kiérdemelt fiatal hölgytagját. Ők mindnyájan a kikapcsolódásra vágyó, szülőföldjére visszatérő Deák zalai társaságához tartoztak. Idős korában a tolnai unokahúg-keresztlány biztosította a politika világából való – feltöltődést jelentő – átmeneti kiszakadást. Pesti magánéletében kiemelkedő szerepet töltött be gyámleánya. Fővárosi mindennapjaiban pedig találkoztunk legidősebb nővérenek Tolnából a fővárosba kényszerült, támogatott leszármazottaival.

Deák életét valóban sorsszerűen befolyásolták családjának nőtagjai. A szép, gazdag, szeszélyes, hűtlen, és felelőtlen gazdálkodást folytató nagyanya, Hertelendy Anna, aki gyerekeire adósságot, megterhelt birtokot hagyott. Életrajzát, az adósságokkal és birtokperekkel terhelt gazdálkodását Dominkovits Péter mutatta be.

A nagyanyai birtok adósságát Deák szülei átvállalták, és saját kezükbe vették a gazdálkodást. A szülőkről, akik korán árván hagyták gyermekeiket, a testvéri összetartást megalapozó, a szülői gondoskodást pótoló Deák Kláráról Megyeri Anna írt kimerítő, a teljes személyiséget bemutató, a gazdaságtörténeti forrásokat és tárgyi emlékeket is számba vevő tanulmányt. Az édesanya, Sibrik Erzsébet, Győr vármegye nemesi családjainak felső rétegébe tartozott. Id. Deák Ferenc és Sibrik Erzsébet sójtöri otthona, a Deák testvérek szülőháza, ahogy a legújabb kutatásokkal feltárt falfestmény töredékek igazolják, „részleteiben elegáns, mégis egyszerű” volt. (38) Az árván maradt gyerekekkel az apa az ősi birtokra, Kehidára költözött. Az újszülött

Ferencet a zalatárnoki rokonokra bízta, ahol az ottani család is éppen újszülöttel gyarapodott, és szoptatós dajkát találtak számára. Édesapjuk is korán meghalt. Kehida gazdaasszonya a 15 éves Klára lett. A már kisfiú Deák Ferencet magához vette, ő nevelte fel. Kettejüket nagyon szoros, szeretetteljes kapcsolat fűzte össze. Deák Klára művelt, olvasott személyiség volt, mélyen vallásos. Gyerektelen lévén számos rokon és ismerős család felkérte keresztanyának. A kitűnő gazdaasszony Kehidán, majd férjes asszonyként a pusztaszentlászlói kúriában élénk társas életnek biztosított lehetőséget, kiérdemelve a zalai közvélemény tiszteletét. Végrendeletében ingó és ingatlan vagyonának csak a haszonélvezetét hagyta férjére, az örökség felét szeretett öccsének, Deák Ferencnek, a másik felét legidősebb nővérük, Jozefa anyagilag rosszul álló gyerekeinek juttatta. Eötvös Károly így jellemezte Deák Klárát: „Kis körében ragyogó volt élete. Szeretet vette körül és boldogságot árasztott mindenkire. (52) Egyik unokaöccse így jellemezte: „Ha Istenen kívül még valaki formálta Deák Ferenc eszét és szívét: úgy Antal bátyja és Klári néném formálták azt: a világ talán soha nem látta mását annak a szeretetnek, mellyel e testvérek egymás iránt viselkedtek. Régi patriarchális viszony volt ez, amilyen patriarchális volt egész lényök is: jámbor, őszinte és igazi.” Ez a testvéri közösség később bővült bizalmas barátként és politikai szövetségesként sógorával, Oszterhueber Józseffel. A tanulmányhoz a szerző Deák Klára személyiségére jellemző, fontos gazdaságtörténeti forrásokat is mellékel: végrendeletét és hagyatéki leltárát.

Deák kisgyerek korának, meghatározó személyiségei voltak keresztanyja és a zalatárnoki nőrokonok. Ők és a tolnai rokonságnak hölgytagjain keresztül nemcsak a pihenést, a kikapcsolódást biztosító unokahúgok életével, Deákhöz fűződő kapcsolataival ismertettek meg a tanulmányok szerzői, Cserna Anna és Bekő Tamás. A férjeken, leszármazottakon keresztül a köznemesi kúriák lakóinak életében a kiegyezés korának nagy társadalmi változásai is bemutatást nyertek, a női szerepvállalásokat átalakító hatásokkal együtt.

Deák a hagyományos női szerepre való fel-

készülésben keresztapaként erősítette keresztlányát, Döry Fannit, aki Klára nővére pusztaszentlászlói vendégei közé tartozott apjával és nővéreivel együtt. A Döry és a Deák család jó viszonya adta ezt a kapcsolatot, ami megalapozta a kölcsönös bizalmat kettejük között. A nehéz anyagi és zilált családi viszonyok között felnövő Fanni lelki támaszt keresett Deákban, és így „Deák lehetett számára az, aki kitöltötte a szülők távolléte miatt keletkezett űrt” (175) fogalmazta meg Foki Ibolya Deák szerepét keresztlányá, Döry Franciska életében. Levelezésük legértékesebb darabja az a levél, amit Fanni házasságkötési tanácskérésére írt Deák. Saját szeretetigényének ritka írásbeli megfogalmazása, vallomás a magányról. Az 1850–1860-as években, a politikai változások miatti gondok között Deák számára lelki erősítést jelentett Fanni ragaszkodása. „S volt bennük még egy nagyon fontos közös tulajdonság: Fanniban is megnyilvánult az a fajta csintalan pajkosság, amely könnyed perceiben Deákból is sokszor előtört, s sok-sok anekdota forrásává vált.” (175)

Döry Fannival együtt a pusztaszentlászlói lánytársaság tagja volt az anyagi nehézségei miatt Söjtörrre átköltözött tolnai arisztokrata, Festetics Sándor lánya, Mária. Béres Katalin tanulmányában a grófnő életét Deák halála után is követte, ami igazolásul is szolgál, hogy Deák valóban jól látta a fiatal leányban a rendkívüli személyiség ígéretét. Mari grófnő bizalmasának, nevelőnőjének halála után Deák Ferencben találta meg a nevelőszándékú tanácsadói, bátorító támaszt. Apja teljesen ellehetetlenedett anyagi helyzete miatt Máriát Deák és Andrásy Gyula 1862-ben beajánlotta József Károly főherceg felesége, Klotild hercegnő mellé. Az alcúti kastélyban ismerte meg 1871-ben Erzsébet királyné, aki magyar udvartartásába meghívta az okos és „kritikus hajlamú” grófnőt. (151) Festetics Mária bécsi életéről, mind az udvarról, mind Erzsébet királyné melletti szolgálatáról Deákhhoz írt leveleiben olyan szemtanú beszámolóit olvashatjuk, akít a királyné iránti szeretete nem vakított el, látta és szenvedett is különködéseitől, de magánéletét teljesen feladva, lemondva kétszer is a férjhez menésről, hűségesen szolgált a haláláig. A teleket ezután is Bécsben töltötte,

az év többi részében a sójtőri birtokon gazdálkodott. Maga is értett a növénytermesztéshez, sőt az állattenyésztéshez is. Nemcsak Erzsébet királyné emlékét ápolta, hanem felhasználta udvari kapcsolatait is, ha segíthetett bárkinek. Deák születésének 100. évfordulójára Zala vármegyében ösztöndíjat alapított a megye szegény sorsú gyerekeinek felsőfokú tanulmányai támogatására. Az I. világháborúban a Vöröskereszt Zala megyei munkáját személyes adományával és adománygyűjtésével támogatta. Sajtőr tehetséges, szegény sorsú gyerekeit taníttatta. A pártfogoltak között volt Hévíz későbbi, első állatorvosa, és egy sikeres bútorasztalos. Az 1923-ban elhunyt grófnő emlékéért Sajtőr 1945-ig hűségesen őrizte. Ma ismét tér, művelődési ház viseli nevét, a Deák kúriában kis kiállítás emlékeztet a község jötevőjére.

A politikus Deák közéleti hölgy ismerősei közül különleges helyet foglal el Batthyány Lajos özvegye, Zichy Antónia. Deákot politikai és személyes barátság fűzte Batthyány Lajoshoz. Ennek a barátságnak a legnehezebb időszakában, Batthyány fogsága és kivégzése idején Batthyányné Zichy Antónia számára tanácsadói támogatást és lelki erősítést jelentett Deák. Ez a kapcsolat megmaradt mind családi, mind politikai szinten a későbbiekben is egészen a kiegyezésig. Deák volt Batthyány Emília esküvői tanúja a Veszprém megyei Nyárad templomában 1856. szept. 4-én. (Dáka, Batthyányné emigráció utáni otthonának plébániája a közelben fekvő Nyárad volt.) Zichy Antóniával együtt vettek részt Széchenyi emlékére rendezett emlékünnepen a Nemzeti Múzeumban, 1860. október 1-jén. Hernády Zsolt Géza tanulmányában megállapította, hogy viszonyuk 1867 után megváltozott ugyan, „de öregségükben ismét összekapcsolta visszavonultságukat személyiségük és példamutató életük.” (109)

„Deák sem volt híve a hagyományos női szerepeken feltűnően és kihívóan túllépő lázadásnak, de láthatólag sokkal érzékenyebb és megértőbb volt kortársainál a kényszerből önálló egzisztenciateremtésre kényszerült nők korlátokat feszegető ambíciói irányában.” (127) Pesten baráti elkötelezettséggel és segítséggel kísérte az egyedülálló írófeleség, Vachottné

Csapó Mária család-, és létfenntartási küzdelmét. „Emlékezem én kegyetekről sokszor, igen sokszor, s mindig a legszívesebb szeretettel, testvéri részvétellel...” (132) Deák Ágnes bemutatta Deák tapintatos támogatását, és Vachottné irodalmi tevékenységében megfogalmazott háláját. Ő volt az első, aki a társasági élet Deákját bemutatta az olvasóközönségnek: „társas-körökben, főképp asszonyok, fiatalság között, a világon a legkedélyesebb ember” „szeretetre méltó és nyájas...” (131) Ez jellemezte kettejük személyes kapcsolatát is, „már csak a nagy különbség folytán is...” (123) Több írásában is megemlékezett Deákról, személyes emlékeiről, idézte egy-egy anekdotáját.

Jóval ismertebb, feldolgozottabb Vörösmartyval való barátsága, és ennek folytatása, Deák áldozatos fáradozása a Vörösmarty árvák érdekében, egészen gyámleánya, Vörösmarty Ilona házasságáig. Kőrömczi Katalin a gyerekek születésétől követi Deáknak irántuk való szeretetét, nevelésük, tanulmányaik, lelki fejlődésük irányítását. „A kor igényeinek és szemléletének megfelelően más-más hangsúlyt kapott a nevelés célja a fiúk és a lányok esetében. Ez érzékelhető Deák magatartásában is.” (139) A 17 éves Ilonának névnapj levélben fogalmazta meg intelmeit, hogy gyámleánya a „boldogság elérésére képes személyiség” legyen. (140) Kapcsolatuk mindvégig bensőséges és zavartalan volt, Vörösmarty Bélával ellentétben, akit érzékenyen érintettek Deák szigorú elvárásai. Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona ragaszkodásával el tudta fogadtatni az öreg, teljes ellátásra szoruló Deákkal, hogy 1874-ben velük együtt költözzön új lakásukba. Külön lakrészben megoldotta az ápolását is. A haldokló Deákot odaadó szeretettel vette körül.

Az életrajzírókat természetesen foglalkoztatta az a tény, hogy Deák, a korfelfogás szerinti erkölcsi parancsot, a családalapítást miért nem vállalta. Olvashatjuk a vélemények több ellentmondást is tartalmazó forrásainak kritikai elemzését új forrásközléssel is bővítve, lehetséges magyarázattal. A recenzens egykori kéziratárosként szakmailag ugyan nagyon fájjalja, hogy Deák tudatosan megsemmisítette magánleveleit, de magánvéleménye azonos Deák

álláspontjával, amiért agglegénységére nem kívánt magyarázatot adni. „Az én életem története, én jellemzésem: a közpályán töltött életem, nyilvános szereplésem.” (74–75)

Pajkossy Gábor tanulmányában a soha nem tisztázható kérdést vizsgálta: Inkey Szidónia volt-e Deák fiatakori szerelme. A korábbi szakirodalom kritikai feldolgozásával, valamint Deák Ferenc Inkey Szidóniához írt, a tanulmány függelékében közzétett levelei alapján elfogadhatónak tartja ugyan, de ellenérveket is felhoz az állítás bizonyításához. Ami bizonyos, hogy 1850 februárja és 1851 januárja között baráti, bizalmas, gyengédnek is tekinthető viszony alakult ki kettejük között. „Kapcsolatuk igazi természetét és alakulását azonban végső soron nem ismerjük... titkát tehát minden bizonytalannal mindketten magukkal vitték a sírba.” (75) Pajkossy Gábor az érzelmi kapcsolatnak egy olyan elemét is érintette, amit általában nem szoktak ilyen esetekben vizsgálni. A gondolkodásmód, a kulturális beállítottság jelentőségét. Inkey Szidónia németes kultúrája, nyelvhasználata is oka lehetett az elidegenedésnek. „Ezért fáj nekem, ha derék, lelkes magyar nő németül beszél és németül ír, mert mindig úgy tekintem azt, mint újabb sébét nemzetiségünknek, s mint fenyegető haladását az elnémetesedésnek” fogalmazta meg szemrehányását Szidóniának. (76)

A tanulmányírók kiváló forrásfeldolgozásaiból a hölgyek gondolkodásmódját is megismerjük. Elgondolkodhatunk azon, mennyiben határozta meg életüket Deákkal való kapcsolatuk, tovább tudták-e vinni és adni a kapott értékrendet az életkörülményeik megváltozásával, hiszen a reformkortól nemcsak a milleniumig, hanem még a 20. század második évtizedéig is követhetjük néhányuk életét. Ezek a forráselemzések igazolják Deák vallomásának helytálló voltát: „Jól esik köztetek lenni...” De a kötet női életrajzai visszaigazolások is. Miért szerettek a hölgyek Deák társaságában lenni? Deák érzelmi életében is „bölcs” volt. Megérezte, hogy a pusztaszentlászlói fiatal hölgyeknek és az unokahúgoknak nem öreguras udvarlásra van szükségük. Felismerte a szellemi apaság lehetőségét, élt ezzel a lehetőséggel.

Ez az őszinte, figyelmes szeretet visszahatott, igényelték a pótpapai támogatást, majd viszonozták is. Gondozással, ápolással, a Deák kultusz családi és társasági vonatkozásokkal való gazdagításában.

Köszönet a kötet szerzőinek, szerkesztőjének, kiadójának azért, hogy a női sorsok, szerepek bemutatásával a Deák kutatók szélesebb szakmai érdeklődésre is számot tartó, több szempontból is új eredményeket közreadó tanulmánykötetet kaptak. A családtörténeti tanulmányok megelevenítették Zala vármegye 18–19. századi köznemesi világát, abban elsősorban a Deákhöz közelálló nőrokonok, hölgyismerősök helyzetét, kibontották magatartásuk társadalom-, gazdaságtörténeti hátterét. Nyomon követhetjük egy századon keresztül a fiatal vidéki nemesi lányok, majd férjes asszonyok, arisztokrata hölgyek érzelmi, családi, anyagi gondjait, az életüket befolyásoló, hozzájuk tartozó férfiak, apák, férjek és fiúk bemutatásával együtt a falusi kúriától, főúri palotától a királyi udvarig. A tanulmányírók nagy erénye, hogy kerültek minden felesleges politikátörténeti magyarázatot, de mindig utaltak a személyes életesemények kortörténeti hátterére. A tanulmányok bőséges jegyzetanyagukkal forrásai az érintett korszakok nőnevelés-, társadalom-, gazdaságtörténetéhez, az emlékirat irodalom bővüléséhez.

Az egyes tanulmányok alfejezetekre való osztása, az alcímek az érdeklődő olvasók számára könnyítik meg a tárgyalt téma áttekintését, a személyazonosításokat, a terebélyes Deák rokonság tagjai közötti eligazodást. A recenziest kísérti a gondolat, hogy egy-egy élettörténet kínálja magát irodalmi műfajban való feldolgozásra is. A kötet erre is hiteles forrásanyag. Azonban irodalmi feldolgozás nélkül is olvasásra érdemes és meggyőződéssel ajánlott.

KÖRMENDY KINGA

Mosó Masa és barátai, F. Györffy Anna (1915–2006) grafikusművész centenáriumi kiállítása, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2015. november 9. – 2016. április 30. A kiállítás kurátora, a katalógust összeállította és szerkesztette, a bevezetést és a tanulmányt írta Farkas Judit An-